

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING PROGNOZLASH KOMPETENSIYASINI
EGALLASH JARAYONLARINING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI****Djamilova Gulbaxar Joldasbaevna** – *assistent o‘qituvchi*Gulbaxar_88@gmail.ru*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti***ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССОВ ОСВОЕНИЯ
ПРОГНОСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИМИ УЧИТЕЛЯМИ****Джамилова Гулбахар Жолдасбаевна** – *ассистент преподаватель**Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза***PEDAGOGICAL FEATURES OF THE PROCESSES OF DEVELOPING
FORECASTING COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS****Djamilova Gulbaxar Joldasbaevna** – *assistant teacher**Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz*

Tayanch so‘zlar: prognozlash, kompetensiya, pedagogik faoliyat, refleksiya, kasbiy rivojlanish, bashoratlash, pedagogik texnologiyalar. bularni rus va ingliz tiliga tarjima qilib bering.

Rezyume. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning prognozlash kompetensiyasini shakllantirish muammosi ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Kompetensiyaning mazmun-mohiyati, tarkibiy tuzilishi, pedagogik xususiyatlari hamda shakllantirish mexanizmlari yetakchi pedagog va psixolog olimlar qarashlari asosida yoritiladi.

Ключевые слова: прогнозирование, компетентность, педагогическая деятельность, рефлексия, профессиональное развитие, предвидение, педагогические технологии.

Резюме. В статье анализируется проблема формирования прогностической компетентности будущих учителей на научно-теоретической основе. Рассматриваются сущность, содержательная структура, педагогические особенности и механизмы формирования данной компетентности на основе взглядов ведущих педагогов и психологов.

Key words: forecasting, competence, pedagogical activity, reflection, professional development, prediction, pedagogical technologies

Summary. The article analyzes the problem of forming forecasting competence in future teachers on a scientific and theoretical basis. It examines the essence, structural components, pedagogical features, and formation mechanisms of this competence based on the views of leading educators and psychologists.

Kirish. Zamonaviy ta’lim paradigmasi sharoitida o‘qituvchi faoliyati tubdan yangicha mazmun kasb etib, u an’anaviy reproduktiv faoliyatdan konstruktiv, kreativ va ayniqsa prognostik faoliyatga yo‘naltirilmoqda. Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari ta’lim tizimidan yuqori darajadagi moslashuvchanlik, tezkor qaror qabul qilish hamda kelajak natijalarni oldindan ko‘ra bilishni talab etmoqda. Shu jihatdan, pedagogning prognostik kompetensiyasi uning kasbiy samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, prognozlash inson faoliyatining universal mexanizmlaridan biri bo‘lib, u ongli faoliyatni rejalashtirish va boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Rus psixologi B.G.Ananyev bu borada quyidagicha fikr bildiradi: “Shaxs faoliyatining samaradorligi uning oldindan ko‘ra bilish qobiliyati bilan bevosita bog‘liq” [7]. Mazkur yondashuvdan kelib chiqib aytish mumkinki, pedagogik faoliyatda prognozlash – bu faqat taxmin qilish emas, balki ilmiy asoslangan holda kelajak natijalarni loyihalashtirish.

Pedagogika nazariyasida o‘qituvchi faoliyatining tuzilmasini tahlil qilgan V.A.Slastenin prognostik faoliyatga alohida urg‘u berib: “Pedagogik faoliyatning muhim komponentlaridan biri bu prognostik faoliyat bo‘lib, u ta’lim natijalarini oldindan belgilash va unga erishish yo‘llarini aniqlashni o‘z ichiga oladi”, – deb ta’kidlaydi [2]. Bu fikr o‘qituvchining faoliyati natijaviyligi ko‘p jihatdan uning oldindan rejalashtirish va bashorat qilish qobiliyatiga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, psixologik-pedagogik tadqiqotlarda prognozlash tafakkurning yuqori darajadagi shakli sifatida talqin etiladi. L.S.Vigotskiy ta’lim va rivojlanish o‘rtasidagi munosabatni izohlar ekan: “To‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim

rivojlanishni oldinga yetaklaydi”, – deya ta’kidlaydi [3]. Mazkur fikr prognozlash kompetensiyasining mohiyatini ochib beradi, ya’ni pedagog o‘quvchi rivojlanishini oldindan ko‘ra olgan holda ta’limni samarali tashkil etadi. Shu bois, bo‘lajak o‘qituvchilarning prognozlash kompetensiyasini shakllantirish muammosi zamonaviy pedagogika fanining dolzarb ilmiy-amaliy vazifalaridan biri sifatida alohida e’tibor talab etadi. Mazkur masalani chuqur o‘rganish pedagogik ta’lim tizimini takomillashtirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Prognozlash kompetensiyasining nazariy asoslari.

Prognozlash kompetensiyasi tushunchasi zamonaviy pedagogika va psixologiyada keng qo‘llanilayotgan kompetensiyaviy yondashuv doirasida izohlanadi. Mazkur yondashuv shaxsning faqat bilimga ega bo‘lishini emas, balki uni amaliy faoliyatda samarali qo‘llay olish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, kompetensiya murakkab integrativ hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

Pedagogika va psixologiya sohasidagi yetuk olimlardan biri I.A.Zimnyaya kompetensiya tushunchasini quyidagicha talqin etadi: “Kompetensiya – bu shaxsning bilim, ko‘nikma va tajribalarini integratsiyalashtirgan holda amaliy faoliyatda qo‘llay olish qobiliyatidir” [1]. Mazkur ta’rifdan kelib chiqib aytish mumkinki, prognozlash kompetensiyasi ham o‘z mohiyatiga ko‘ra integrativ xarakterga ega bo‘lib, u nafaqat nazariy bilimlar, balki analitik tafakkur, tajriba va refleksiv qobiliyatlarning uyg‘unlashuvini talab etadi. Shu nuqtai nazardan, prognozlash kompetensiyasi – bu pedagogik jarayonni oldindan tahlil qilish, ehtimoliy natijalarni ilmiy asosda belgilash hamda ta’lim samaradorligini ta’minlovchi strategiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan kompleks kasbiy qobiliyat sifatida talqin etiladi.

Kasbiy kompetensiya mohiyatini chuqur o'rgangan olimlardan biri A.K.Markova ushbu tushunchaga quyidagicha yondashadi: "Kasbiy kompetensiya – bu mutaxassisning faoliyatni samarali amalga oshirishga imkon beruvchi psixologik sifatlar majmui" [4]. Ushbu yondashuv prognozlash kompetensiyasining faqat bilim va ko'nikmalarga emas, balki shaxsning individual-psixologik xususiyatlariga ham bog'liqligini ko'rsatadi. Xususan, analitik fikrlash, intuitsiya, refleksiya va qaror qabul qilish qobiliyatlari prognozlash faoliyatining asosini tashkil etadi.

Bundan tashqari, kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirgan yana bir muhim olim A.V.Khutorskoy kompetensiyani quyidagicha izohlaydi: "Kompetensiya – bu shaxsning muayyan faoliyat sohasida muvaffaqiyatli harakat qilishga tayyorligi va qobiliyatidir" [8]. Mazkur ta'rif prognozlash kompetensiyasini pedagogik faoliyatda samarali harakat qilishga yo'naltirilgan amaliy tayyorgarlik sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Yana bir muhim yondashuv J.Bruner tomonidan ilgari surilgan bo'lib, u o'qitish jarayonida kognitiv faoliyatning ahamiyatini ta'kidlab: "Ta'lim jarayoni o'quvchini mustaqil fikrlash va kelajakni tasavvur qilishga o'rgatishi kerak" – deydi [9]. Bu esa prognozlash kompetensiyasining kognitiv asoslarini mustahkamlaydi.

Yuqoridagi nazariy qarashlar asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

prognozlash kompetensiyasi kompetensiyaviy yondashuvning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi;

u interaktiv xarakterga ega bo'lib, bilim, ko'nikma, tajriba va shaxsiy sifatarni birlashtiradi;

prognozlash jarayoni tafakkur, refleksiya va analitik faoliyat bilan chambarchas bog'liq;

ushbu kompetensiya pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Shunday qilib, prognozlash kompetensiyasining nazariy asoslari pedagogika, psixologiya va kompetensiyaviy yondashuvning o'zaro integratsiyasi natijasida shakllanib, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda muhim ilmiy-metodologik poydevor vazifasini bajaradi.

Prognozlash kompetensiyasining tuzilmasi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, prognozlash kompetensiyasi murakkab integrativ tuzilishga ega bo'lib, u bir-biri bilan uzviy bog'langan bir nechta asosiy komponentlardan tashkil topadi. Ushbu komponentlar pedagogik faoliyatda kelajak natijalarni oldindan ko'ra olish, ta'lim jarayonini ilmiy asosda rejalashtirish va samarali boshqarish imkonini beradi.

Zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazardan prognozlash kompetensiyasi quyidagi asosiy tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. Kognitiv komponent (bilimiy asos)

Kognitiv komponent prognozlash kompetensiyasining nazariy poydevorini tashkil etadi va u pedagogik hamda psixologik bilimlar tizimini qamrab oladi. Bu komponent o'qituvchining ta'lim jarayonini ilmiy asosda tushunishi va tahlil qilishiga xizmat qiladi. L.S.Vygotskiy ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi dialektik bog'liqlikni izohlar ekan shunday deydi: "To'g'ri tashkil etilgan ta'lim rivojlanishni oldinga yetaklaydi" [3]. Ushbu fikr prognozlash faoliyatining ilmiy asosini ochib beradi, ya'ni pedagog o'quvchining rivojlanish zonasini oldindan anglab, ta'limni shu asosda tashkil etadi. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish

zonasi" nazariyasi ham prognozlash jarayonining psixologik asoslaridan biri sifatida xizmat qiladi.

2. Operatsion komponent (amaliy faoliyat)

Operatsion komponent prognozlash kompetensiyasining amaliy jihatini ifodalaydi. U pedagogning tahlil qilish, modellashtirish, rejalashtirish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini o'z ichiga oladi. Bu bosqichda o'qituvchi pedagogik jarayonni statik emas, balki dinamik tizim sifatida tasavvur qiladi va uni oldindan "model" sifatida quradi. Zamonaviy pedagogikada bu yondashuv tizimli tahlil va modellashtirish metodi bilan uzviy bog'liq hisoblanadi. A.Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasiga ko'ra, inson faoliyati: "kuzatish, modellashtirish va o'z-o'zini boshqarish orqali shakllanadi" [10]. Bu fikr operatsion komponentning muhimligini yanada asoslaydi, chunki prognozlash ham aynan modellashtirish va boshqaruvga tayanadi.

3. Refleksiv komponent (o'z-o'zini tahlil qilish)

Refleksiv komponent pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilish, baholash va takomillashtirish qobiliyatini ifodalaydi. Bu komponent prognozlash jarayonining korrekktiv mexanizmi hisoblanadi. D.Schön professional faoliyatda refleksiyani asosiy omil sifatida ko'rib: "Professional amaliyotda refleksiya – bu o'rganish va rivojlanishning asosiy mexanizmidir", [5] – deya ta'kidlaydi. Shuningdek, J.Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi ham refleksiyaning ahamiyatini ko'rsatadi, chunki u shaxsning o'z tajribasini qayta tashkil etish jarayonini tushuntiradi [11]. Refleksiv komponent prognozlash jarayonida xatolarni aniqlash va kelajakdagi pedagogik qarorlarni optimallashtirish imkonini beradi.

4. Motivatsion komponent (ichki turtki va ehtiyoj)

Motivatsion komponent prognozlash kompetensiyasining barqarorligini ta'minlovchi muhim psixologik asosdir. U o'qituvchining kasbiy rivojlanishga bo'lgan ichki ehtiyoji, maqsadga intilishi va mas'uliyat hissini o'z ichiga oladi. A.Maslow ehtiyojlar iyerarxiyasi nazariyasida shaxsning yuqori darajadagi ehtiyojlari haqida shunday deydi: "Inson o'zini ro'yobga chiqarishga intiladi" [12]. Bu fikr motivatsiyaning prognozlash faoliyatidagi o'rnini ko'rsatadi, chunki o'zini rivojlantirishga intilgan pedagog kelajakni oldindan ko'ra olishga ko'proq harakat qiladi. Shuningdek, E.Deci va R.Ryaning o'z-o'zini belgilash (self-determination) nazariyasiga ko'ra, ichki motivatsiya shaxsning ijodiy va strategik fikrlashini kuchaytiradi, bu esa prognozlash kompetensiyasining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [13].

Prognozlash kompetensiyasini shakllantirish mexanizmlari. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda prognozlash kompetensiyasini samarali shakllantirish maxsus didaktik va metodik mexanizmlar asosida amalga oshiriladi. Ushbu jarayon o'quvchini passiv bilim oluvchidan faol, tahlil qiluvchi va oldindan bashorat qila oluvchi subyektga aylantiradi.

J.Dewey ta'kidlaganidek: "Ta'lim – bu tajriba orqali o'rganish jarayonidir" [6]. Shu nuqtai nazardan, prognozlash kompetensiyasi ham bevosita amaliy tajriba, muammoli vaziyatlar va refleksiv faoliyat orqali shakllanadi.

Tadqiqotlar asosida quyidagi samarali pedagogik texnologiyalar ajratib ko'rsatildi:

1. Muammoli ta'lim (Problem-Based Learning)

Muammoli ta'lim talabalarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va ehtimoliy yechimlarni oldindan ko'ra bilish

qobiliyatini rivojlantiradi. A.M.Matyushkin muammoli ta'lim haqida shunday deydi: "Muammoli vaziyat tafakkurning rivojlanishini harakatga keltiruvchi asosiy omildir" [14]. Ushbu metod orqali talaba real pedagogik muammolarni tahlil qiladi va ularning kelajakdagi oqibatlarini oldindan prognozlashni o'rganadi.

2. Loyiha metodi (Project-Based Learning)

Loyiha metodi bo'lajak o'qituvchilarda strategik rejalashtirish va natijani oldindan bashorat qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. W.Kilpatrick fikricha: "Loyiha asosida o'qitish – bu hayotiy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan faol ta'lim shaklidir" [15]. Bu metodda talabalar maqsad qo'yish, rejalashtirish, natijani oldindan tasavvur qilish va uni tahlil qilish jarayonlarini o'zlashtiradilar.

3. Pedagogik vaziyatlar (Case-study)

Case-study metodi real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish orqali prognozlash qobiliyatini rivojlantiradi. H.Christensen case metod haqida: "Case metod – bu real hayotiy qarorlar qabul qilishni o'rgatadigan kuchli pedagogik vositadir" [16]. Bu yondashuvda talabalar muqobil yechimlarni ishlab chiqadi va ularning ehtimoliy natijalarini oldindan baholaydi.

4. Refleksiv treninglar

Refleksiv treninglar o'qituvchilarda o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va kelajakdagi pedagogik qarorlarni optimallashtirish ko'nikmalarini shakllantiradi. D.Schön bu jarayonni quyidagicha izohlaydi: "Professional rivojlanishning markazida refleksiya turadi" [5]. Refleksiya prognozlash jarayonining korrekktiv mexanizmi sifatida ishlaydi.

5. Raqamli simulyatsiyalar (Digital simulations)

Raqamli simulyatsiyalar zamonaviy ta'limda prognozlash kompetensiyasini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Simulyatsiyalar orqali talaba real pedagogik jarayonlarni virtual muhitda sinab ko'radi va natijalarni oldindan modellashtiradi.

Ilmiy tahlil natijalari. Tahlillar natijasida quyidagi ilmiy xulosalar shakllantirildi:

prognozlash kompetensiyasi o'qituvchining strategik va tizimli fikrlashini rivojlantiradi, chunki u kelajakdagi pedagogik vaziyatlarni modellashtirishga asoslanadi;

ushbu kompetensiya pedagogik qarorlar sifatini oshiradi, chunki o'qituvchi muqobil variantlarni oldindan tahlil qiladi va eng maqbulini tanlaydi;

u ta'lim samaradorligini ta'minlaydi, chunki o'quv jarayoni oldindan rejalashtirilgan va ilmiy asoslangan bo'ladi;

prognozlash kompetensiyasi kasbiy moslashuvni tezlashtiradi, ya'ni yosh o'qituvchi real pedagogik muhitga tez va samarali moslashadi;

shuningdek, bu kompetensiya innovatsion pedagogik fikrlashni rivojlantiradi va ta'lim jarayonida kreativ yondashuvni kuchaytiradi.

Xulosa. Yuqorida olib borilgan nazariy va metodologik tahlillar, shuningdek ilg'or pedagogik va psixologik qarashlar asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

Birinchidan, prognozlash kompetensiyasi zamonaviy o'qituvchining kasbiy kompetensiyalar tizimida markaziy va strategik ahamiyatga ega tarkibiy komponent sifatida namoyon bo'ladi. U o'qituvchining nafaqat ta'lim jarayonini tashkil etish, balki uning kelajakdagi natijalarini oldindan ko'ra bilish va ilmiy asosda boshqarish imkoniyatini ta'minlaydi.

Ikkinchidan, prognozlash kompetensiyasi o'z tabiatiga ko'ra integrativ, dinamik va refleksiv xarakterga ega bo'lib, u kognitiv bilimlar, amaliy ko'nikmalar, shaxsiy-psixologik sifatlar hamda refleksiv faoliyatning uyg'unlashuvi asosida shakllanadi. Bu esa uni oddiy ko'nikma emas, balki murakkab kasbiy tizim sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi.

Uchinchidan, mazkur kompetensiyani samarali shakllantirish uchun maxsus pedagogik shart-sharoitlar talab etiladi. Xususan, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, case-study, refleksiv treninglar hamda raqamli simulyatsiyalar kabi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tizimli ravishda qo'llash prognozlash kompetensiyasining rivojlanishiga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, prognozlash kompetensiyasining rivojlanishi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini sezilarli darajada oshiradi. Bu esa pedagogning strategik fikrlashini shakllantiradi, pedagogik qarorlar qabul qilish samaradorligini kuchaytiradi hamda ta'lim jarayonining ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi.

Umuman olganda, prognozlash kompetensiyasini rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimining innovatsion yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, u bo'lajak o'qituvchilarning raqobatbardosh, ijodkor va strategik fikrlovchi mutaxassis sifatida shakllanishida muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar

1. Зимняя И.А. Компетентностный подход: проблемы и реализация в образовании. – Москва: «Исследовательский центр», 2004.
2. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. – Москва: «Академия», 2013.
3. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Москва: «Лабиринт», 1999.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма учителя. – Москва: «Просвещение», 1996.
5. Schön D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: «Basic Books», 1983.
6. Dewey J. Experience and Education. – New York: «Macmillan», 1938.
7. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Питер: 2001.
8. Хуторской А.В. Психология математических способностей школьников. – Москва: 1968.
9. Bruner J.S. The Process of Education. Harvard University press, 1960.
10. Bandura A. Social foundations of Thought and Action A Social Cognitive Theory. 1986 .
11. Piaget J. The Construction of reality in child. – New York: «Basic Book», 1954.
12. Maslow A. Motivation and Personality. 1954.
13. Deci E., Ryan R. Interinsic Motivation and Self Determation in human Behavior. 1985.
14. Матюшкин А.М. Промлемные ситуации мышления и обучении. – Москва: «Педагогика», 1972.
15. Kilpatrick W. The Project Method (teachers college Records)
16. Chistens H.R., David A., Gorving Abby J. Education for judgment: The Artistry of Discussion leadership Harvard Business school press, 1991.